

Schoonhoven, meer dan 725? Stadsrechten als ontwikkelingsproces in drie stappen.

René Kappers en Dick Mentink

1. Inleiding.

Anders dan bijvoorbeeld bij Nieuwpoort (1283) of Gouda (1272) is men van mening dat voor Schoonhoven geen officiële brief bewaard is gebleven waaruit zonder meer valt op te maken wanneer deze publieke gemeenschap precies stadsrechten heeft verkregen. In 1981, bij de viering van het 700-jarige bestaan van de stad, werd hierover in dit tijdschrift opgemerkt dat '(...) een dergelijke oorkonde voor Schoonhoven ook niet bestaat, althans niet bekend is (...) en het is hoogst onwaarschijnlijk dat zo'n acte nog ooit ergens zou opduiken (...)'.¹ Maar onlangs werd echter gesteld dat Schoonhoven op 3 mei 1280 stadsrechten heeft gekregen van graaf Floris V. Jammer genoeg zonder toelichting.²

Niemand twijfelt eraan dat Schoonhoven destijds de status van stad had verworven.³ Maar wanneer precies en welk criterium als doorslaggevend werd gehanteerd bleef onbeantwoord. In de literatuur wordt naar de oudste oorkonden van de stad verwezen, waaronder de bewuste oorkonde van 3 mei 1280.⁴ Daar blijft het bij, met als opmerkelijk feit dat de voornoemde

¹ F.W.N. Hugenholtz, Het ontstaan van de stad Schoonhoven, in: *Historische Encyclopedie Krimpenerwaard, HEK*, 1981, blz. 73-86. Hij spreekt hierbij over zowel de oorkonden van 1280 als over de drie van 1281. J.C.Visser, *Schoonhoven. De ruimtelijke ontwikkeling van een kleine stad in het rivierengebied gedurende de middeleeuwen* (Assen, 1964), blz. 73. Hij zegt dat de oorkonde van 1280 niet als stadsrechtbrief mag worden beschouwd.

² J.C.M. Cox, *Repertorium van de stadsrechten in Nederland*. Werken der Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht, vol. 33 (Den Haag, 2005). Met o.a. verwijzing naar J.G. Kruisheer, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299* (Assen, 1997), deel IV, nr. 1901. In het kopregest: 'Graaf Floris V ... omschrijft ...de keur van de burgers van Schoonhoven...'. Zonder nadere uiteenzetting.

³ H. van Berkum, *Beschrijving der Stadt Schoonhoven* (Gouda, 1762); L.Ph.van den Bergh, Nasporingen naar den oorsprong der stad Schoonhoven, in: *Bijdragen Voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, 1872; 7 blz. 247-253, 449-450; Hugenholtz, 1981; Gerh.J. Lugard jr., *Schoonhoven's filigrain. Historie van de Zilverstad in acht hoofdstukken* (Schoonhoven, 1968); Visser, 1964; J.C.Visser, Schoonhoven opnieuw bezien, in: *Historisch geografisch tijdschrift*, 1986, blz. 65-75; Th.M.Elsing, *Schoonhoven en verder* (Schoonhoven, 1987), doctoraalscriptie RUU; P. Muilwijk, Vijf eeuwen stadsbestuurders van Schoonhoven, 1297-1795, in: *Gens Nostra*, 1989, blz. 134-202; J.C. Visser, Th.M. Elsing, P.A. Hendriks, J.G. Wegner, Schoonhoven en Nieuwpoort, in: *Historische stedenatlas van Nederland*, aflevering 5 (Delft, 1990); F.J.M. Otten, C.R. Schoute, H. van der Molen, *Schoonhoven: kadastrale atlas Zuid-Holland 1832* (Utrecht, 1994).

⁴ Heeringa, 1940, OBU II, 1247: nr. 1154; Kruisheer, 1997, OBHZ, 1280: nr. 1901, 1281: nrs. 1939, 1977, 1985; 1297: Muller en Bouman, 1920, OBU I, 1164, nr. 442; Ketner, 1959, OBU V, 1297, nr. 2832; AHM, OAS 2246.16, 1300; F. van Mieris, Groot Charterboek der Graaven van Holland, van Zeeland en Heeren van Vriesland (...), deel II, blz. 16, 21-8-1300; OAS 911 en 203.1, 1302.

oorkonde nog nooit inhoudelijk is geanalyseerd. Zo'n analyse wordt dan ook de hoogste tijd, zeker aan de vooravond van de viering 'Schoonhoven 725'.

In dit artikel onderwerpen we de inhoud van deze oorkonde aan een nader methodisch onderzoek met betrekking tot het begrip stadsrecht.⁵ Allereerst wordt een transcriptie van de oorkonde gegeven, inclusief onze ingevoegde hertaling. Daarna volgt een analyse en een beschouwing. De beschouwing beperkt zich in dit artikel tot alinea's die op de overdracht van rechten betrekking hebben, de stadsrechten in het bijzonder. De centrale vraag daarbij is, wanneer kreeg Schoonhoven stadsrechten?

2. Stadsrechten?

2.1 Een statisch en dynamisch begrip.

In een recente publicatie worden stadsrechten omschreven als 'een stelsel van voorrechten en andere juridische rechtsregels waarmee een nederzetting zich in juridisch en bestuurlijk opzicht (...) verzelfstandigde ten opzichte van het omringende platteland. Essentieel kenmerk van stadsrechten is de bestuurlijke en juridische autonomie die er uit voort vloeit. Een plaats met stadsrecht vormde een zelfstandige rechtskring, met eigen bestuur, regelgeving en rechtspraak, onafhankelijk van de bestuurlijke en rechterlijke organisatie van het omringende platteland. We spreken dan van een stad in juridische zin'.⁶

Aan de klassiek-juridische visie op stadsrechten ligt een statisch model van bevoegdheidsverkrijging en –uitoefening ten grondslag. Met andere woorden, van stadsrechten is slechts sprake wanneer deze in een bepaald document (zoals een oorkonde) op voldoende wijze zijn vastgelegd. En bij het ontbreken van een cruciaal element kan op het bewuste tijdstip niet van een stad in juridische zin worden gesproken.

Naast deze klassieke visie op stadsrechten treft men de laatste tijd in de literatuur een meer dynamische visie aan. In dit geval wordt het fenomeen stadsrechten als een *diachroon*⁷ proces van stadswording en stadsrechtverkrijging opgevat. Dit juridiseringsproces omvat dan een aantal momenten of ontwikkelingsfasen. Een zeer recente publicatie over deze benadering is het in 2005 verschenen 'Repertorium Nederlandse stadsrechten'. De auteur onderscheidt twee ontwikkelingsfasen: 'In de eerste fase, nadat de inwoners van

⁵ C.L. Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht (1245). Inleidende beschouwingen, tekst, vertaling en artikelsgewijs commentaar* (Amsterdam, 2001). Dissertatie UvA. Methode: transcriberen, hertalen en becommentariëren.

⁶ R. Rutte, H. van Engen, *Stadswording in de Nederlanden* (Hilversum, 2005), blz. 67.

⁷ De ontwikkeling in de tijd volgend, naar historische volgorde.

de nederzetting eerst als ieder ander onder het algemeen geldende landrecht vielen, verkrijgen zij als groep of personenverband specifieke vrijheden (*libertas*). In de tweede fase vindt vorming van een rechtspersoon plaats die zelfstandig kan handelen en zegelen, maar nog altijd namens de gemeenschap optreedt. Tenslotte, niet snel daarna zal de stad op 'eigen gezag' handelen en zegelen, en is de stad als zodanig een rechtspersoon geworden. De belangrijkste stap daarbij is de overdracht van 'overheidsgezag' door de vorst, de landsheer of de stadsheer. Daardoor verkrijgt de stad een eigen rechtsmacht en stadsbestuur evenals wetgevende bevoegdheid (keurrecht). (...) De stad is dan niet alleen maar een geprivilegieerde rechtsgemeenschap (...) maar is nu zelf een overheid, een collectieve heerlijkheid geworden.⁸

Kortom, twee fasen met drie stappen. De eerste stap, het begin van fase één. De tweede stap op de overgang van fase één naar twee. En tenslotte de derde stap, het einde van fase 2. Daarbij zij aangetekend dat de eerste stap elders 'het ontstaan van de poortergemeenschap' genoemd wordt. Het gaat hier om het krijgen van zeggenschap in bestuur en rechtspraak, los van het bezit van grond.⁹

2.2 Drie vragen.

Zoals we hebben gezien laat de vraag wanneer Schoonhoven stadsrechten heeft gekregen, zich vanuit verschillende (juridische) invalshoeken beantwoorden. In dit artikel nemen we de voornoemde procesmatige benadering als uitgangspunt. De vraag over het tijdstip van stadsrechtver verkrijging valt dan in drie deelvragen uiteen:

- a. Wanneer ontstond in Schoonhoven de 'poortergemeenschap' en werd de eerste fase van stadsrechtverlening ingeluid?
- b. Wanneer verkreeg de poortergemeenschap zodanig rechten dat een rechtspersoon namens de gemeenschap kon optreden, ofwel wanneer werd de tweede fase ingeluid?
- c. Wanneer kreeg de stad bestuurlijke autonomie en een zelfstandige bevoegdheid nieuw recht te scheppen? Anders gezegd: wanneer werd zij zèlf een overheid, en werd de tweede fase afgerond?

3. Transcriptie en hertaling van de oorkonde van 1280.

3.1 Toelichting.

⁸ Cox, 2005, blz. 16, 17.

⁹ S.J. Fockema Andreae, Het wezen en de beteekenis der verleening van stadrechten, Nederland, in: *Handelingen en Mededelingen van De Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden*, over het jaar 1890-1891, 1891, 19-45, blz. 43; J.Ph. De Monté Verloren, *Stem in Staat in den loop der eeuwen* (Utrecht, 1942), blz. 12-14; J.Ph. De Monté Verloren, J.E.Spruit, *Hoofdlijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling* (Deventer, 2000), blz. 199-202.

De oorkonde van 1280 is overgeleverd als *vidimus*¹⁰ van 12 juli 1284. De uitvaardiger is Floris V en de begunstigde is Nicolaas van Kats. Het *vidimus* is in origineel aanwezig in het Stadsarchief van Schoonhoven.¹¹ We maakten onderstaande transcriptie.¹²

Tussen rechte haken hebben we het regelnummer van de oorkonde vermeld; er zijn tweeëntwintig regels. Voor ons betoog hebben we eenendertig genummerde alinea's onderscheiden. De onderscheiding deden we op geleide van de originele interpunctie, het hoofdlettergebruik en woorden die een nieuw artikel aanduiden zoals 'voorts' en 'ende'. Er zijn twee uitzonderingen. Alinea 9 beschrijft in drie zinnen de omvang van het leen 'het goed van Schoonhoven' welke wij in z'n geheel hebben gelaten. Alinea 23 bevat voor ons betoog een belangrijke bepaling. Die hebben wij apart onderscheiden. Inkortingen hebben wij opgelost zonder nadere aanduiding. Cursief is de tekst van het *vidimus*; in normaal schrift is onze hertaling weergegeven.

3.2 De tekst.

1. [1] *H. bider gratien ons heren abt van sente mechghiels in antwerpen Groet alle de gene die dese lettren solen sien. ochte horen ende ombiet hen saluut in onsen here.*

H. bij de gratie ons Heren, abt van sint Michiels in Antwerpen, groet al degenen die deze brief zullen zien of horen en groet hen plechtig in onze Heer,

2. *Ghi sult weten dat wi de lettren die hir na [2] bescreven sin wel beseghelt ende ghescreven saghen in desen worden...*

Gij moet weten dat wij de brief die hier na beschreven is, goed gezegeld en beschreven zagen in deze woorden ...

3. *Wi florens grave van hollant doen cundech allen den ghenen die dese lettren sullen sien ofte horen.*

Wij Floris, graaf van Holland, maken bekend aan al degenen die deze brief zullen zien of horen,

¹⁰ MNW, *Middelnederlands Woordenboek*. CD-Rom, Sdu ('s-Gravenhage, 1998), lemma 'vidimus'. Akte waarbij een gezaghebbende persoon onder zijn zegel verklaart, een oorkonde gezien te hebben, door welke verklaring hij de inhoud daarvan erkent.

¹¹ Streekarchief Midden-Holland (SMH), Oud Archief Schoonhoven (OAS), inv.nr. 189.

¹² Kruisheer, 1997, OBHZ IV, nrs. 1901 en 2165, wijzigt en voegt leestekens toe. MNW, Sdu, 1998, M. Gysseling, *Corpus van middelnederlandse teksten* ('s-Gravenhage, 1977), deel I.2, nr. 551. Hij laat de interpunctie en hoofdlettergebruik uit het *vidimus* onveranderd. Voor ons doel, de juridische interpretatie, gaven we de voorkeur aan de originele interpunctie. Uit het handschrift valt op te maken dat de *scribent*, de abt, een punt zette waar wij heden ten dage een komma gebruiken, en een 'ondersteboven staande' puntkomma waar wij heden ten dage een punt zetten. Wij hebben de punt en puntkomma uit het *vidimus* in de transcriptie gehandhaafd evenals het hoofdlettergebruik.

4. *dat her clais van katse hevet gecoft ende afgheloest [3] al die lijftocht die vrouwe asekiin vrouwe van scoenhove die wiif was wilen oer heren hughen botren; Ende nu wiif es here sveders van sulen hadden an den gude van scoenhove ende al dat daer toe behorde alsoe groet ende [4] alsoe heellike alse her huge botre hore teliiftochte dat ghemaket hadde;*
dat heer Nikolaas van Kats heeft gekocht en afgelost de gehele lijftocht die vrouw Asekijn, vrouwe van Schoonhoven, die echtgenote was van wijlen onze heer Hugo Botter, en nu echtgenote is van Zweder van Zuilen, had aan het goed van Schoonhoven en alles dat daar toe behoorde, zo groot en zo geheel en al als heer Hugo Botter haar dat tot lijftocht had gemaakt.

5. *ende bi din dat her hughe ne geen kint na hom gelaten hevet dat dit goet na hom met rechte soude of mochte van ons houden ende ons dat goet [5] ledich worden soude na deser vrouwen asekin doede*
en omdat heer Hugo geen kind nagelaten heeft dat dit goed na hem in rechte van ons zou houden of mogen houden, en omdat voor ons dat goed vacant zou worden na de dood van deze vrouw Asekijn

6. *ende dat dese vorgheuoemde her clais nu hevet ghecoft ende af gheloest jeghen dese vorgheuoemde vrowe van scoenhove bi onsen rade ende bi onsen wille.*
en dat deze voornoemde heer Nicolaas nu (zijn verplichting) heeft voldaan¹³ en afgelost jegens deze voornoemde vrouwe van Schoonhoven met ons advies en volgens onze wens,

7. *soe wille wi dat dit cundech sin [6] allen den ghenen die nu jeghewordech sin ofte hir na comen solen dat wi desen vorgheuoemden her claise omme menegherande trouwen dienst ende svaeren arebeit den hi dicke vor ons ghedaen heft,*
daarom willen wij dat dit bekend wordt aan al degenen die er nu tegenwoordig zijn of hier na zullen komen, dat wij deze voorgenoemde heer Nicolaas om veelsoortige trouwe diensten en zware arbeid die hij dikwijls voor ons gedaan heeft,

8. *Ghegheven hebben to rechten lene dit [7] vorgheuoemde goet van scoenhove*
gegeven hebben als recht leen dit voorgenoemde goed van Schoonhoven

9. *also gehelicke alsit onse vorvaren ende wi dar hadden; ende oc also ghehelicke alsit vp ons of vp ons erfnamen comen*

¹³ MNW, lemma 'kosten', verwijzing lemma 'custen', nr. 1.

mochte; In gerechte. ende in tiende. ende in bede. ende dar toe in allen goede dat [8] dar toe behort.

zo geheel en al als onze voorvaderen en wij daar bezaten; en ook zo geheel en al als het aan ons of aan onze erfgenamen zou komen. In gerechten, in tienden, in beden, en daarenboven in alle goederen die daarbij behoren,

10. *Wo soe hit ghenomet si niet huut gesat sunder allene of een man sins lives vorborde dat ne soude niet rechten sonder onsen baeliu van suuthollant of sinen rechtre..*

Hoe het ook genoemd wordt, niets uitgezonderd, behalve wanneer een man zijn leven zal kunnen verbeuren, dat zal niet berecht worden zonder onze baljuw van Zuidholland¹⁴ of zijn rechter..

11. *voert ware dat sake dat her clais onsen baeliu ende sinen rechtre [9] omboede ende si daer niet comen en willen of ne mochten ter stede ende vp der stonde alse hi rechten soude ende hi des orconde hadde van tven onser manne soe mach dese vorghenoemde her clais of sin rechtre dat rechten sonder onsen baeliu ende sinen rechtre. [10]*

Voorts in het geval dat heer Nicolaas onze baljuw en zijn rechter ontbood, en zij niet zouden willen of kunnen komen ter plaatse en ten tijde dat hij zou willen berechten, en hij zou twee van onze leenmannen daarbij als getuigen hebben, dan mag de voorgenoemde heer Nicolaas of zijn rechter de zaak berechten zonder onze baljuw en zijn rechter,

12. *ware oec dat sake dat onse baeliu of sin rechtre dar quamen alse si omboden waren soe souden si daer bi sitten dar her clais of sin rechtre dat berechtede.*

In het geval dat onze baljuw of zijn rechter daar kwamen zoals ze ontboden waren, dan zouden zij er bij zitten daar waar heer Nicolaas of zijn rechter dat berechten zou,

13. *Ende wat goede dar af gheviele ofte quamen des soude wi hebben dien helft ende her clais dander helft.*

En van de goederen die daaruit zouden vervallen, daarvan zouden wij de helft hebben en heer Nicolaas de andere helft,

14. *ende soene [11] ende de lantwinninghe de sal staen an desen vorghenoemde here claise ende niet an ons.*

en zoen en landwinning¹⁵ die zullen bestemd zijn¹⁶ voor deze voorgenoemde heer Nicolaas en niet voor ons,

¹⁴ O. van den Arend, *Zeven lokale baljuwschappen in Holland*, (Hilversum 1993), blz. 102-104. Het baljuwschap Zuidholland omvatte destijds het deel van Holland bezuiden de IJssel, Merwede en Maasmond, ook wel aangeduid als 'het gebied rondom Dordrecht'.

¹⁵ C. Glaudemans, *Om die wrake wille* (Hilversum, 2004). Blz. 26. Zoen: procedure tussen twee vetevoerende maagschappen of families. Blz. 249. Zoengeld: het

15. *Vort soe hebbe wi hem ghegeven dat alle de ghene de toete sinen market comen dat si marke tolle geven salen.*
Verder hebben wij hem gegeven dat al degenen die naar zijn markt komen, markttol zullen geven,

16. *ende wi gheorloven hom des dat hi alle sine boeten setten mach [12] van sire heerscep also groet ende alsoe clene also hem selven donket goet.*
en wij staan hem toe dat hij al zijn boeten -of straffen-¹⁷ bepalen mag vanuit zijn heerschappij¹⁸, zo hoog of zo laag als het hem zelf goed dunkt,

17. *Vort hebbe wi hem verleent ende willen dat; waer dat sake dat enech man huut onsen lande ouerdaet dade binnen sire porte of in sinen gherechte dat onse baeliu of sin rechtre so wanneer dat [13]si vermanet worden van heren claise of van sinen boede so solen si den man die de ouerdaet gedaen hevet in heren clais gherechte weder in brenghen ten rechte.*
Verder hebben wij hem verleend, en bevelen dat, wanneer enige man uit ons land een misdaad pleegde binnen zijn poort of in zijn rechtsgebied, onze baljuw of zijn rechter, desgevraagd door heer Nicolaas of door zijn bode, de man die de misdaad begaan heeft, zullen terugbrengen in het rechtsgebied van heer Nicolaas voor het gerecht,

18. *ende al sulke boete also hi vpden man bedinghen mach de sal de man boeten ende gelden.*
en elke boete -of straf- die hij de man zal opleggen, die zal de man ondergaan of betalen,

19. *Ende alde scout de gemaket [14] wert te scoenhove ende dat scepenen binnen scoenhove cundech is die sullen si huut panden so waer soet is in onsen lande.*
En oude verplichting of schuld¹⁹ die werd aangegaan te Schoonhoven, en die de schepenen binnen Schoonhoven bekend is die kunnen zij –schepenen - laten gelden door panding²⁰, ongeacht waar dan ook in ons land,

20. *ende dit ghebiede wi al onsen baeliuwen ende horen rechtren binnen onsen lande dat si dit doen.*

hiermee gemoeide bedrag. Blz. 281: Landwinning: toestemming aan een verzoende banneling terug te keren. Hierbij werd een bedrag betaald aan de graaf, in dit geval echter aan heer Nicolaas

¹⁶ MNW, lemma 'Staen', nr. 5.

¹⁷ MNW, lemma 'Boete', nr. 3 ; lemma 'Boeten', nrs. 3,4.

¹⁸ MNW, lemma 'Heerscap', nrs. 2,4.

¹⁹ MNW, lemma 'Schout', nrs. 1 t/m 8.

²⁰ A.S. De Blécourt, *Kort begrip van het oud-vaderlands burgerlijk recht* (Groningen, 1959), blz. 264, nrs. 186 en 187.

en wij bevelen aan al onze baljuwen en hun rechters binnen ons land, dat zij dit uitvoeren,

21. Vort hebbe wi heren claise verleent dat alle de porteren de binnen scoenhove [15] wonen tollen vri salen varen in alle onsen lande

Voorts hebben wij heer Nicolaas verleend dat alle poorters die binnen Schoonhoven wonen tolvrij zullen varen in geheel ons land

22. ende daer toe hebbe wi hem oec verleent waret sake dat een heighen man inde porte to scoenhove quame wonen ende portre dar worde; ende dar jaer ende dach woende ongecalengiart ende ane gesproken van sinen here des heigen hi geweset [16] hadde dat hi vort meer darnae vri ende ledech blive

en daarbij hebben wij hem ook verleend, dat in geval een eigen man²¹ in de poort te Schoonhoven zou komen wonen en daar poorter zou worden, en daar jaar en dag woonde, zonder in rechte of anderszins te zijn aangesproken door zijn heer waarvan hij de eigen man was geweest, dat hij daarna voortaan vrij en ongebonden zal zijn

23. geliic enen andren gebornen portre van scoenhove.
gelijk als een andere geboren poorter van Schoonhoven,

24. Ende vort hebbe wi oec hirboven heren claise verleent al dit goet met alle desen punten de hirvore bescreven sin in deser vorwarden dat dit vorghenoemde goet vp ons noch vp [17] onse ernamen niet weder comen mach also langhe alse her clais eneghen sone na sire doet laet of datter enich wittelic manneoft levet die van ham ofte van sinen sonen wittelike hir namaels gewonnen werd.

En voorts hebben wij bovendien ook aan heer Nicolaas het gehele goed met al deze bovengenoemde punten verleend, op de voorwaarde dat dit voorgenoemde goed niet aan ons noch aan onze erfgenamen terugkomen zal, zo lang als heer Nicolaas na zijn dood enige zoon nalaat, of dat er enige wettelijke mannelijke nakomeling leeft die van hem of van een van zijn zonen hierna geboren zal worden,

25. In deser manieren teverstane dat ommer de houste sone de vanheren claise ende van [18] sinen sone nederwart comet dit goet besitten sal in rechten lene alse sede ende gewont is in hollant behouden alle dese pointen die hir voren bescreven sin.
Op deze wijze te verstaan, dat immer de oudste zoon die van heer Nicolaas en van zijn zonen, die van hem afstammen, dit goed zal bezitten in recht leen, naar zeden en gewoonten in

²¹ De Monté Verloren, Spruit, 2000, blz. 37, 78, 111. Een 'eigen man' was op een bepaalde wijze gebonden aan een heer.

Holland met inbegrip van al deze punten die hiervoor beschreven zijn,

26. mar waer dat sake datter na here claise doede ende sire sonen anders geen kint dan dochtre telive ne bleve so soude dit goet weder [19] comen up onse genade.

maar in geval dat na het overlijden van heer Nicolaas of van zijn zonen er geen ander kind dan een dochter in leven was, dan zou dit goed weer tot onze vrije beschikking komen,

27. Over deser ghiften ende deser vorwarde was here Johan en gecoren biscop van hutchrecht. her symoen van harleem. her johan persin. her sveder van sulen. her aernout van emeskerke. her sveder van bosincheem. ende anders vele onser manne [20] va hollant ende va zelant.

Bij deze overdracht en deze voorwaarden was heer Johan gekozen bisschop van Utrecht, heer Simon van Haarlem, heer Johan Persijn, heer Zweder van Zuilen, heer Arnold van Heemskerck, heer Zweder van Beusinchem, en veel andere van onze leenmannen van Holland en van Zeeland,

28. In oconde van desen dinghe soe hebbe wi desen brief doen segelen met onsen segele ende met segelen des vorgenoemden gecorne van utrecht ende der riddre die hir genommet sin.

Ter bevestiging van deze overeenkomst hebben wij deze brief laten zegelen met ons zegel en met zegels van de voorgenoemde elect van Utrecht en de ridders die hier genoemd zijn,

29. Dit gescede doe wi laghen vor [21] vredelant inden jaren onses heren dusenthich tve hondirtich ende achtentich indes heileges crusen dage alsit gevonden wart.

Dit had plaats toen wij voor Vreeland lagen in het jaar ons Heren 1280, in de Heilige Kruisdag (= 3 mei),

30. ende wi besegelden desen brief om dit cundech temakene
en wij bezegelen deze brief om dit te bekrachtigen

31. vp sente jacobs dach alse men scrivet die jaer ons heren dusent. tve [22] hondert ende vier en tachtich.

op sint Jacobsdag toen men schreef het jaar ons Heren duizend, twee honderd en vier en tachtig (= 25 juli 1284),

4. Analyse van de inhoud van de oorkonde volgens de onderscheiden alinea's.

Alinea 1 en 2, de titel van de vidimant, het adres, de heilwens voor de lezer onder aanroeping van de Heer en de bekendmakingformule van het vidimus.

Alinea 3 t/m 7, de inleiding, bestaande uit, de titel van Floris V, zijn wilsuiting, de bekendmakingformule met adres, en de uiteenzetting over motieven en achtergronden.

Alinea 8, de dispositie of rechtshandeling, de verlening van het goed van Schoonhoven, en de begunstigde leenman, Nicolaas van Cats.

Alinea 9, de gehele omvang van 'het goed van Schoonhoven'.

Alinea 10, 11 en 12, de beschrijving van één uitzondering op de gehele omvang van het verleende, en het daarbij behorende procesrecht.

Alinea 13 en 14 twee verleende privileges van juridisch-economische aard voor Van Kats persoonlijk: de halve verbeurte, de zoen en landwinning.

Alinea 15, een gegeven privilege van economische aard voor Van Kats persoonlijk: de markttol voor zijn markt.

Alinea 16, een toegestaan strafrecht privilege voor Van Kats: autonomie in strafmaat.

Alinea 17 en 18, twee verleende strafrechtelijke bevoegdheden in de jurisdictie Holland, voor Van Kats: actief recht op uitlevering uit Holland, zonder beroepsmogelijkheid van de gedaagde.

Alinea 19, één verleende bevoegdheid aan de schepenen van Schoonhoven: te 'panden' in de jurisdictie Holland.

Alinea 20, bevel aan alle baljuwen en rechters aan de panding uitvoering te geven.

Alinea 21, verleend, een tolprivilege aan van Kats voor zijn poorters binnen Schoonhoven.

Alinea 22 en 23, verleend, twee privileges aan Van Kats voor onvrije immigranten in de poort te Schoonhoven: vrijheid na jaar en dag en gelijkschakeling qua vrijheidsstatus met geboren poorters.

Alinea 24, 25 en 26, het geldende erfrecht bij leenopvolging en het leenrecht bij terugval.

Alinea 27, 28 en 29, het slot, met getuigenlijst, bezegelingformule en dagtekening.

Alinea 30 en 31, het slot van het vidimus, met bezegelingformule en datering.

5. Beschouwing.

5.1 Algemeen.

De oorkonde bevat de leenverlei van het goed van Schoonhoven aan Nicolaas van Kats als recht leen. De dispositie in alinea 8 is daar helder over. Alinea 8 vormt de *cesuur* in de oorkonde: 'hoe het was', en 'hoe het verder moet'. Alinea 9 beschrijft vervolgens de omvang van het leen, 'het goed van Schoonhoven': het gehele gerecht, alle tienden, alle beden, en daarboven alle goederen die daartoe behoren.

Graaf Floris V pleegt drie verschillende typen rechtshandelingen in deze oorkonde: hij verleent²², hij schenkt en hij staat toe. Alle in de oorkonde genoemde privileges worden door Floris V aan Van Kats verleend, gegeven of toegestaan met één uitzondering. Schepenen van Schoonhoven krijgen in alinea 19 van Floris V als graaf van Holland rechtstreeks het recht te panden 'in onsen lande'

Van Kats kon de hem gegeven rechten doorgeven. Zo kon hij hetgeen Floris hem 'verleende' als achterleen uitgeven. Het privilege dat hem 'geschonken' was, de markttol, kon hij op vermogensrechtelijke wijzen doorgeven: schenken, verkopen, verpachten, etc. Of Van Kats ooit achterlenen heeft uitgegeven of delen van de hem geschonken rechten heeft vervreemd, aan poort, poorters of anderen, staat verder te bezien. In deze oorkonde 'verleent' Floris V één recht aan de schepenen van Schoonhoven. We zullen de betreffende alinea 19 nader beschouwen.

5.2 Het recht voor schepenen van Schoonhoven te panden in Holland.

In alinea 19 wordt het recht gegeven dat 'alde scout'²³, dat zijn oude schulden of verplichtingen, die in Schoonhoven waren aangegaan, en schepenen 'binnen' Schoonhoven 'cundech' zijn, door hen, 'si', de schepenen, daadwerkelijke tot gelding gemaakt kunnen worden door 'huutpanden', panding of beslagleggen, in de jurisdicties van de graaf.

Panding kan plaats hebben als begin van een proces, bijvoorbeeld omdat de schuldenaar zijn verplichtingen niet nakomt en de schuldeiser beslag laat leggen. Ook kan deze panding het slot van een proces zijn, waarbij krachtens vonnis wordt overgegaan tot executie.²⁴

'Scout' is een omvangrijk begrip. Het behelst 'verplichting, plicht, het tot iets verplicht of gebonden of jegens iemand verbonden zijn'. Het omvat ook de voorwaarden van een overeenkomst: 'Voorwaerde (overeenkomst) dat is scult, hoe datment set ofte hult.' En ook 'Datgene waarop iemand recht heeft, hetgeen hem toekomt, wat hij verdient, wat men iemand verschuldigd is, waarop iemand rechten kan doen gelden'. Tevens ook 'zedelijke schuld; zowel in de betekenis misdrijf,

²² De Monté Verloren, Spruit, 2000, blz. 61, par. 49, 51, verlenen van gezagsrechten en andere inkomsten opleverende rechten in feodale zin.

²³ Visser, 1964, blz. 35, leest hier 'schout' in de betekenis van rechter in oude zin, en wordt daarin door anderen regelmatig nagevolgd. Visser, e.a., 1990, blz. 8, kol. 2, herhaalt dit ook.

²⁴ De Blécourt 1958, blz. 264, nrs. 184 en 185 voor begin, en 186 en 187 voor einde van een proces.

misdaad, vergrijp gepleegd tegen de wetten, als in die van tekortkoming, vergrijp tegen de zedewet, zonde'.²⁵

Het gaat bij 'scout' allereerst om allerlei handelingen waarbij geen sprake is van een geschil. Partijen zijn samen een overeenkomst aangegaan: de volontaire jurisdictie. Vervolgens kunnen uit deze zaken geschillen kunnen ontstaan en moeten Schoonhovenaren hun recht kunnen halen. Daarnaast gaat het ook om een 'zedelijke schuld', een vergrijp tegen de wetten: de contentieuze jurisdictie. Voluntaire en contentieuze jurisdictie zijn onderdelen van de 'lage jurisdictie'.²⁶

'Cundech' betekent actief 'Kenniss hebbende, met iets bekend, van iets wetende of verstand hebbende'. Of passief 'Bekend'. En 'condich doen' betekent 'bekend maken, mededelen, verkondigen'.²⁷ Een vergelijking met de hertaling door Hoogewerf van artikel 22 van het Haarlemse stadsrecht is ook illustratief bij onze hertaling: 'So wat gast voor scepenen scoude versekerde (...)' is door hem hertaald als 'Als een vreemdeling ten overstaan van de schepenen een schuld heeft laten vastleggen (...)'.^{28,29}

Dan volgt alinea 20 waarin Floris aan alle baljuwen en rechters bij deze beveelt dat zij dit moeten doen en laten uitvoeren.

We constateren dat de Schoonhovense schepenen, in tegenstelling tot hun tijdgenoten collega schepenen elders in Holland, zelfstandig buiten hun eigen jurisdictie voor panding konden optreden en daarbij zelfstandig de hulp konden inroepen van Hollandse baljuwen en rechters. Het betrof een bevoegdheid buiten hun heer Nicolaas van Kats om of diens eventuele Schoonhovense schout als executeur. In steden als Haarlem, Delft, etc. moest dit steeds door tussenkomst van de schout, of in tweede en laatste instantie, de graaf of de stadsheer. Wellicht deed Floris V dit om te voorkomen dat Nicolaas van Kats in allerlei Hollandse steden persoonlijk verhaal zou gaan halen. Verdeel en heers, misschien?

²⁵ MNW, lemma 'Scout'.

²⁶ De Monté Verloren, Spruit, 2000, blz. 176-178.

²⁷ MNW, lemma 'condich'; ook lemma 'condichboeck'.

²⁸ Hoogewerf, 2001, blz. 167 e.v. art. 22. en blz. 25, 26

²⁹ Deze bepaling staat niet op zichzelf. Naast oorspronkelijk uit Middelburg (tussen 1217-1254) in Haarlem (1245) terecht te zijn gekomen, is deze bepaling ook in de van Haarlem afgeleide stadsrechten van Delft (1246) en Alkmaar (1254) terecht gekomen. En nadien vanuit Alkmaar in Medemblik (1289), Beverwijk (1298) en Rotterdam (1299). Zie: J.G.Kruisheer, Het ontstaan van de stadrechtsoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar, in: *Verhandelingen der KNAW*, Nieuwe Reeks, deel 130 (Amsterdam, 1985) blz.. 89. En ook: G.P.Alders, e.a., *Het ontstaan van Beverwijk als stedelijke nederzetting* (Hilversum, 1998), blz.. 55, art. 32-33.

Al met al lezen we in alinea 19 en 20 dat hetgeen de schepenen van Schoonhoven officieel bekend is, door hen verleden is, 'si', de schepenen, tot gelding kunnen maken overal in Holland door panding. Schepenen zijn per definitie de vertegenwoordigers van de poorters. Met deze laatste bepaling worden 'zij', de schepenen, dus aangewezen als 'de rechtspersoon' die elders handelend kan optreden. Hiermee krijgen de schepenen 'binnen' Schoonhoven rechtstreeks van Floris V de zelfstandige bevoegdheid verleend om inzake 'scout' de grenzen van hun jurisdictie te overstijgen. Daarbij kunnen ze de medewerking van Hollandse baljuwen en rechters inroepen.

Uitgaande van de bovengenoemde algemene fasering in de ontwikkeling van de stadsrechtverlening concluderen we dat hiermee op 3 mei 1280 de overgang plaats vond van fase één naar fase twee. Er was een rechtspersoon ontstaan die namens de gemeenschap zelfstandig handelend kon optreden, zelfs buiten de eigen jurisdictie.

5.3 De eerste fase van stadsrechtverlening.

Graaf Floris V hanteerde hier impliciet het uitgangspunt dat er rechtshandelingen voor schepenen 'binnen' Schoonhoven - naar onze mening binnen de poort Schoonhoven - konden worden verleden. Dit privilege, de lage rechtspraak voor de schepenen, vertegenwoordigers der poorters binnen Schoonhoven, moest dus al voor 1280 zijn vergund door Floris V of zijn (rechts)voorgangers. De rechtskring, 'de poort van Schoonhoven', los gemaakt van het omringende platteland, was dan ook al voor 1280 al tot stand gekomen. In het gepresenteerde procesmodel over de ontwikkeling van stadsrechten gaat het om de eerste stap in de eerste fase van ontwikkeling.

Een aanvullende onderbouwing van deze conclusie vormt het aan Van Kats verleende privilege, 'stadslucht maakt vrij' in alinea 22.³⁰ Het privilege spreekt in aanvoegende wijs over een onvrije individuele vreemdelling die poorter van Schoonhoven zou willen worden.³¹ En die een jaar en een dag niet door zijn heer aangesproken zou zijn, die zal dan daarna voortaan vrij en 'ledich' of ongebonden zijn net zoals een geboren poorter.³²

Dit privilege werd niet rechtstreeks aan de poorters noch aan van buiten komende onvrije aspirant poorters gegeven. Van

³⁰ De Monté Verloren, Spruit, 2000, blz. 110, 200; De Blécourt, 1958, blz. 108; Hoogewerf, 2001, blz. 268-270.

³¹ Visser, e.a., 1990, blz. 8, kol. 2, suggereren dat het begrip 'vrijheid' als stadsvrijheid in de oorkonde van 1280 zou staan, hetgeen niet het geval is.

³² MNW, lemma 'Ledich', wordt vooral in juridische betekenis gebruikt verbonden met gelijkbetekenende woorden; in dit geval met 'vrij'.

Kats kon dus blijven beschikken over de vrijheid of onvrijheid van de van buiten komende onvrije aspirant-poorter; een gunst van heer Nicolaas, geen recht van poorters of poort. Impliciet lezen we hier ook dat 'men' poorter kon worden.³³ Er zijn dus 'geworden' poorters naast 'geboren' poorters. In alinea 23 wordt vervolgens aanvullend de vrijgemaakte, 'geworden' poorter qua vrijheidsstatus gelijkgeschakeld met 'geboren poorters van Schoonhoven'. De uitleg van deze bepaling kan niet anders zijn dat er in Schoonhoven 'geboren poorters' bestaan met een eigen juridische status. Deze status wordt in deze oorkonde als bestaand feit als uitgangspunt aanvaard door Floris V en Nicolaas van Kats. De geboren poorters waren allen vrij en ongebonden; waarmee zij zich onderscheidden van de anderen, het omringende platteland.³⁴ Deze status, het poorterschap als institutie, moest hen dus al eerder verleend zijn door Floris V of diens (rechts)voorgangers.

6. Conclusies.

(a) Scheiding van het omringende platteland.

Het bestaan van vrije 'geboren poorters' in alinea 23 impliceert dat de poorters van Schoonhoven zich al voor 3 mei 1280 in juridische zin hadden los gemaakt van het omringende platteland. Daarbij zien we in alinea 19 dat het gerecht, bestaande uit schepenen, binnen Schoonhoven ook al voor 3 mei 1280 functioneerde. Floris V hanteerde beide vrijheden als uitgangspunten in de onderhavige oorkonde. Hij of zijn (rechts)voorgangers moeten deze vrijheden daarom eerder hebben gegeven. Beide privileges, samen of afzonderlijk, omvatten de eerste vorm van stadsrechten, te weten fase één van de stadsrechtontwikkeling. De eerste stap in de stadsrechtverlening, het creëren van het poorterschap 'binnen' Schoonhoven was door Floris V dan wel zijn (rechts)voorgangers, al voor 3 mei 1280 gezet.

(b) Vorming van de rechtspersoon.

In 1280 kregen de schepenen binnen Schoonhoven van Floris V rechtstreeks het recht verleend schepenvonnissen betreffende 'scout' ook buiten hun eigen jurisdictie zelfstandig, zonder tussenkomst van heer Nicolaas of diens schout, in Holland te executeren. Zonodig door panding of beslaglegging. De schepenen als vertegenwoordigers van de poorters worden aangeduid als 'de rechtspersoon' die overal met panding kan optreden. Aldus was dit de tweede stap in de ontwikkeling van de stadsrechten van Schoonhoven. De overgang naar de tweede fase was daarmee op 3 mei 1280 gezet. De stad was echter nog niet zelf een overheid geworden. De hiervoor

³³ B.R. de Melker, Het oudste stadsrecht van Aardenburg, in: *Archief. Vroegere En Latere Mededelingen Voornamelijk in Betrekking Tot Zeeland*, 1990; 1-43. blz. 10, analogie voor nieuwe poorters van Aardenburg.

³⁴ De Monté Verloren, Spruit, 2000, blz. 199, 202; De Monté Verloren, 1942.

benodigde 'keurbevoegdheid' (dit is het recht om stedelijke verordeningen uit te vaardigen) zou pas in 1322 aan de schepenen van Schoonhoven worden gegeven. Hiermee werd in ons model van stadsrechtontwikkeling de derde stap gezet en fase twee werd afgesloten.³⁵

Het op 3 mei 1280 verleende stadsrecht is het recht schepenvonnissen inzake 'scout' ook in Holland te kunnen executeren met 'panding'. Met deze oorkonde wordt de tweede fase van stadsrechtverlening ingeluid. De oorkonde van 3 mei 1280 moet dan ook mede worden opgevat als een 'stadsrecht-oorkonde' van Schoonhoven. Deze stadsrecht-oorkonde bevat op twee punten tevens bewijzen van het bestaan van oudere stadsrechten.

(c) Het juridiseringsmoment van 1280.

Het stadsrecht van Schoonhoven omvatte met ingang van 3 mei 1280 minimaal het volgende.

1. De poort van Schoonhoven kende 'geboren' poorters en 'geworden' poorters, die allen vrij en 'ledig' waren.
2. Ze hadden een eigen laag gerecht binnen de poort, bestaande uit schepenen. Hun lage rechtspraak betreffende 'scout' kon in heel Holland zelfstandig worden geëxecuteerd zo nodig door 'panding', en met behulp van de Hollandse baljuwen en rechters.

Daarentegen waren tolvrijdom, 'stadslucht maakt vrij', het marktregaal, de hoge rechtspraak, de halve verbeurte bij doodvonnis, alsmede de zoen en landwinning, allemaal verleende privileges, en de markttoel een geschonken privilege van Nicolaas van Kats. Deze behoorden op 3 mei 1280 derhalve niet tot de Schoonhovense stadsrechten.

7. Tenslotte

Het laatste woord is over de stadsrechten van Schoonhoven nog niet gesproken. In de komende periode zullen we hierover meer publiceren. Dit onderzoek heeft voor 'Schoonhoven 725' in ieder geval uitgewezen dat de viering van het bestaan van Schoonhoven als 'stad', en het daarom spenderen van gemeenschapsgelden van Schoonhoven voor 'historie', heel goed verdedigbaar is op historisch-juridische gronden.

³⁵ Deze derde stap in de ontwikkeling van de Schoonhovense stadsrechten wordt op 4 mei 1322 gezet, als graaf Willem III voor de schepenen van Schoonhoven bepaalt 'wat scepenen wizen van Scoenhoven recht te wesen binnen Scoenhoven' (OAS 911), ofwel hen het 'keurrecht' verleend. Zie Hugenholtz, 1981, blz. 78. In een volgend artikel zullen wij op deze derde stap in de stadsrechtverlening nader ingaan.